

Pomogáts Béla**Két és fél millió magyar szórványban****Two and a Half Million Hungarians Live in Scattered Communities**

The ethnic and linguistic borders of Hungarians narrow down more and more in the Carpathian Basin. The erosion process is the strongest among those Hungarians who live in scattered communities and their number amounts to two and a half million.

A múlt esztendő vége felé két kicsiny, idehaza szinte ismeretlen erdélyi településen: Óradnán és Borberekén jártam. A Radnai-havasokban, a kétezer méternél is magasabb Ünökő közelében található kis bányászváros, illetve fürdőtelep nevét elsősorban azok ismerik, akik szeretik Reményik Sándor költészetét. A kolozsvári költő ugyanis a húszas évek elején egy szép vakációt töltött Borberekén (ennek emlékét a község kis templomának, inkább kápolnájának falán takaros márványtábla hirdeti), ott születtek 1921-es, *Vadvizek zúgása* című kötetének versei.

Óradna (és Borberek) valamikor német (szász) település volt, a Beszterce környékén élő erdélyi szászok, főként bányászok lakták, később félig magyarrá lett, majd a huszadik század közepétől, a betelepítések következtében elrománosodott, és ma csak egy kicsiny magyar szórványközösség tartja fenn a kisváros egykori történelmi örökségét, őrzi azt a templomromot, amelyet még 1241-ben a tatár betörés hagyott maga után. (Minderől Rogerius mester ciszterci szerzetes *Carmen miserabile*, vagyis *Siralmas ének* című ritmikus prózában írott latin nyelvű emlékirata számolt be; a tatárjárás történetének ez a nevezetes forrása szót ejt Radna városának elpusztításáról is.)

Az óradnai Reményik Sándor-megemlékezések alkalmából ismerkedtem meg az élő kicsiny magyar közösség életével és gondjaival. A kisvárosnak a második világháború végeztével még német és magyar lakossága volt (a románok a környék pásztorkodó népességét alkották), aztán az ötvenes években gyors ütemben kezdődött meg a románosítás: az óradnai bányatelepre román munkaerőt költöztettek, a szászok Németországba távoztak, a magyarok pedig lassanként szórványközösséggé morzsolódtak fel. 1965-ben az általános iskola magyar tagozata is becsukta kapuját. Mára a magyarság kicsiny töredékké vált, ez a szórvány a római katolikus templom körül tömörült.

A romániai változások következtében, 1989 karácsonya után végre az óradnai magyarság is felemelhette fejét. Néhány éve Magyar Ház épült, ez 1999-ben felvette Reményik Sándor nevét. Ebben a házban zajlik az óradnai magyarok közösségi és kulturális élete, egy óradnai magyar mérnök és felesége (a Bauer-házaspár) jóvoltából ott létesült magyar óvoda, ennek mára vagy tizenöt kis növendéke van. Az óradnaiak szeretnék újra megindítani az általános iskola első évfolyamában a magyar tagozatos oktatást, és a Reményik Sándor-házban létrehozni egy magyar könyvtárat, hiszen magyar könyvekhez hozzájutni mára szinte alig lehet.

Hétvégén jártam a Radnai-havasok két kis településén, vasárnap elmentünk a magyar misére, ott emlékeztek meg Reményik Sándorról is (miután előző nap Borberekén, a „vadvizek zúgásától” kísérve vettünk részt barátaimmal egy kisebb emlékkonferencián. A misét egy idős, már nyugdíjas pap mondotta, a község korábbi plébánosa, aki Besztercéről érkezett. A magyar nyelvű liturgia során, ahogyan ez történni szokott, valaki a hívek

közösségéből olvasta fel a leckét, majd az evangéliumot. Ezúttal egy fiatal diáklány, ünnepi ruháját piros-fehér-zöld színek díszítették, a felolvasás azonban román nyelven hangzott el: a magyar származású, római katolikus vallású kislány már nem tudott magyarul. Bevallom, számomra ebben volt valami döbbenetes: a nyelvvesztés, az asszimilációs folyamatának drámai következményeiről akkor szereztem elszomorító tapasztalatot.

Az óradnai magyar szórvány mára kicsiny – és folytonosan ostromlott – sziget lett az Erdélyben mindinkább terjedő román tengerben, amelynek hullámai egyre-másra sodorják és tüntetik el ezeket a kis magyar szigeteket. Igen, a magyarság egy része ma kicsiny nyelvszigeteken, erősen veszélyeztetett helyzetben próbál megmaradni, és valójában az egész magyarság, az a tízennégy, esetleg tizenötmillió ember, akit reményeink szerint eltéphetetlen (?), nehezen eltéphető (?) kötelékek fűznek a magyar nyelvhez és kultúrához, ma egyféle „szigettengeren” él. Van ennek a „szigettengernek” (akárcsak az antik világban a görög Archipelagosznak) egy kontinentális központja: ez a jelen Magyarország, az a terület, amely a trianoni csonkítások után a történelmi országból megmaradt, illetve azok a kisebb magyar területek, amelyek a trianoni ország határai mentén (Biharban és Szatmárban, Beregszász környékén, a Csallóközben, a Mátyusföldön és Gömörben, végül a Vajdaság északi felében és a Tisza mentén), etnikai tekintetben az anyaországgal összefüggésben helyezkednek el. Trianon legnagyobb igazságtalansága éppen ezeknek a színmagyar területeknek az elcsatolása volt.

Vannak aztán nagyobb magyar többségű területek, de már más népek által lakott vidékekbe élke: ilyen a Székelyföld, egykor négy vármegyéni, ma két és fél romániai megyéni (Hargita, Kovászna és Maros megye fele) területe, amelyen vagy nyolcszáz ezer magyar él, ilyen a kalotaszegi magyar falvak füzére Kolozsvártól nyugatra, és ezzel vége: minden más magyar, így Kolozsvár, Brassó, Temesvár, Újvidék, Ungvár, Pozsony és Kassa magyarsága is szórványban él. Természetesen szórványban élnek a nyugati világban szétszóródott magyarok is: Nyugat-Európában, Észak- és Dél-Amerikában, valamint Ausztráliában.

A jelenben érvényesnek tekinthető statisztikai adatok szerint Erdélyben legalább hét-nyolcszáz ezer, az egész Kárpát-medencében (Szlovákiában, Kárpátalján, a Vajdaságban, Horvátországban, Szlovéniában és Burgenlandban) még további négyszáz ezer, a nyugati világban pedig nagyjából egymillió két- vagy háromszáz ezer magyar él szórványokban. Ez így együtt közel két és fél millió ember, vagyis minden hatodik magyar, akinek idegen nyelvű, más kultúrát hordozó népesség között kell leélnie az életét.

A magyar „szigettenger”, ahogyan ezt az Óradnán tapasztaltak is mutatták, történelmi értelemben szüntelenül veszélyben van. Az elmúlt közel nyolc évtizedben igen nagy magyar népcsoportok váltak le a magyarság „etnikai kontinenséről”, kényszerültek szórványlétre, majd szüntelenül fogyatkozva tűntek el a köröttük élő népek: románok, szlovákok, ukránok, szerbek vagy éppen németek, franciák, amerikaiak, dél-amerikaiak, spanyolok tengerében. Nagyon vaknak kell lennie annak a társadalomkutatónak vagy politikusnak, aki nem veszi észre azt, hogy a történelmi erők (mind a Kárpát-medencében, mind a nyugati diaszpórákban) a szórványmagyarság lassú eltűnését készítik elő. Fél évszázad múltán nemcsak a maradék kis Magyarországon leszünk jóval kevesebben (legalábbis a demográfusok sötét jóslatai szerint), hanem a Kárpát-medencében és a nagyvilágban is. A tízennégy-tizenötmillióból a szórványok végleges felszívódásával is eltűnhet két és fél millió, és a magyarság szüntelen fogyatkozása következtében idővel a tízmillió népeesszám alá kerülhetünk (miközben a románság létszáma túlhaladhatja a huszonöt milliót, holott száz esztendeje a közép-európai régióknak ez a két népe nagyjából egyformán tíz-tíz millió főre volt becsülhető!).

A szórványokban élő magyarság helyzetével, további sorsával és jövőjével (már ha egyáltalán kívánjuk, hogy jövője legyen!) tehát igenis foglalkozni kell. Ezen a téren a magyar politikának, közéletnek és kulturális életnek igen nagyok az adósságai. Még megfelelő felmérések sem készültek arról, hogy a szórványvidékeken hány magyar él, még kevésbé arról, hogy ezeknek a magyaroknak a maguk köznap életében milyen szociális és kulturális kihívásokkal kell megküzdeniük, és miként vannak kiszolgáltatva az asszimilációs politika hol erőszakosabb, hol csak manipulatív eszközeinek. Stratégiai elképzelések pedig végképp nincsenek arról, hogy a diaszpórában élő magyarság anyanyelvi kultúráját és nemzeti identitását miképpen lehetne megtartani.

A két és fél millió szórványban élő magyar jövője valószínűleg egy kettős történelmi forgatókönyv szerint alakul. Ezt a forgatókönyvet azonban nem mi írjuk, sőt még csak nem is Bukarestben, Pozsonyban vagy Belgrádban készítik elő, hanem döntő módon az Európai Közösség és (kisebb mértékben) a NATO irányító központjaiban. A szórvány-magyarság ügye ugyanis, vélhetőleg, ki van (lesz) szolgáltatva annak az integrációs folyamatnak, amelynek medrében a közép-európai térség történetének következő fél évszázada alakulni fog.

A magyar szórványok nemzeti kultúrája és identitása csak azokban az országokban lesz védhető és fenntartható, amelyek előbb vagy utóbb helyet kapnak az integrációs folyamatban. Az európai integrációból kimaradó országokban, részben a magukra hagyatottság, részben az óhatatlanul fellépő megalázottsági érzés következtében, minden bizonnyal erősödni fog az etnokratikus és etatista politika, és meg fog erősödni az amúgy is tapasztalható Európa-ellenesség és idegengyűlölet. Mindez nem fog kedvezni a kisebbségi magyarság fennmaradásának, sem a mára kialakult magyar–magyar kapcsolatrendszer fejlődésének.

Már pedig az integrációs folyamat a közép- és kelet-európai régió országainak csak egy részére fog kiterjedni: Magyarországra, Lengyelországra, Csehországra, Szlovéniára és reményeink szerint talán néhány évvel később Szlovákiára, ha a pozsonyi kormány valóban bizonyítani képes az ország „europaizálódását”, és nem tér vissza a Mečiar-féle etnokratikus uralom, esetleg később Romániára, ha a demokratikus fordulatot mindig is kísérő kétértelműségek eloszlanak, és a szélsőjobboldali Nagyrománia Párt nem szerez még nagyobb részesedést az országos politikában, később, remélhetőleg Horvátországra és Szerbiára is. Ukrajna, vagyis Kárpátalja európai integrációja azonban egyelőre kérdéses, és bizonyára csak hosszú évtizedek múlva valósulhat meg.

Következésképp fel fog vetődni az a gondolat, hogy a magyar szórványok népét miként lehetne szülőföldjén megtartani. Nem lesz könnyű feladat, minthogy a magyar diplomácia mozgásterét és hatékonyságát a szomszéd országokban nagyon is korlátozott. Esetleg felvetődhet az az elképzelés, hogy (miként ez a bukovinai székelyek esetében a negyvenes évek elején történt) a kárpátaljai magyaroknak Magyarországra kellene települniük. Már csak annak érdekében is, hogy az itthon bekövetkező demográfiai deficitet legalább részben ki tudják egyenlíteni. Ez a lehetőség azonban mindenképpen végső megoldást kell, hogy jelentsen: ha másként az ottani magyarokat nem lehet megmenteni. Az áttelepülés különben, mindenféle stratégiai tervezés nélkül is folyamatos, minthogy Kárpátaljáról, de a Vajdaságból és természetesen Erdélyből is tízezerszámra települtek át magyarok az anyaországba (sőt, Kárpátaljáról ruszinok és ukránok is).

Erdély, a Felvidék és a Vajdaság magyarságát mindenképpen szülőföldjén kellene tartani, már csak avégett is, hogy legalább részlegesen maradjon meg olyan történelmi magyar városok magyar jellege, mint Kolozsvár, Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kassa, Pozsony és Szabadka. A szórványmagyarság megtartása és szülőföldjén tartása mindazon-

által igen alapos stratégiai felkészülést követel meg mindazoktól a magyarországi, illetve kisebbségi magyar politikai, gazdasági, egyházi, kulturális és civil társadalmi intézményektől és szervezetektől, amelyeknek a diaszpóra-politikában szerepük van. Persze ehhez először ki kellene alakítani egy hiteles és hatékony, a diaszpórák védelmét, megtartását célzó politikai, gazdasági és kulturális stratégiát.

Ennek a stratégiának mindenekelőtt a valós helyzet hiteles és részletekbe menő felmérésére kell épülnie. Az elmúlt évtizedben igen nagy társadalomtudományi (például demográfiai) kutató és elemző munkára került sor a határokon túl élő magyarság tekintetében, ennek ellenére csak töredékes képünk van arról, hogy milyenek a magyar diaszpórák számbeli viszonyai, milyen a szociális és kulturális helyzetük, milyenek a körülöttük élő többségi néppel a kapcsolataik. Hosszú évtizedek óta tartja magát például az a megállapítás (én inkább hiedelmet mondanék), miszerint az Egyesült Államokban több mint egymillió hétszázézer magyar él. Nos, Nagy Károly egyetemi szociológiai professzor és Papp László neves építészmérnök legutóbbi felmérése szerint Amerikában mindössze nagyjából százötvenezer ember beszél magyarul (Lásd: Nagy Károly – Papp László: *A magyar nyelv és kultúra megtartása az Amerikai Egyesült Államokban 1997*. Budapest, 1997, Anyanyelvi Konferencia.) Ez a közhiedelmek által rögzített adatnak kevesebb mint az egytizede.

Ezért először is ismernünk kell a szórványmagyarság valóságos elhelyezkedését és helyzetét, ennek nyomán kell kialakítani a védelmüket célzó terveket. Ebben a tekintetben a tudományos kutatómunkának és a politikai akaratnak egymást kell kiegészítenie: a valóságos helyzet tudományos felmérése nélkül a politikai tervezés tehetetlen, mert megalapozatlan lehet, a politikai szándékok egyértelmű megfogalmazása – a politikai stratégia alapos kidolgozása – nélkül pedig a tudományos feltáró munka legfeljebb a könyvtárak anyagát szaporíthatja, de a szórványmagyarok mindinkább súlyosodó gondjait nem oldja meg.

Tulajdonképpen kettős védekezési stratégiára van szükség, minthogy egészen más-ként kell kezelni a Kárpát-medencében és másként a nyugati világban élő magyar szórványokat. Lássuk először az előbbieket! A szomszédos országokban élő magyar szórványok anyanyelvi és kulturális gondozásának ügye részben az iskolákhoz, részben az iskolán kívüli oktatási és kulturális eszközökhöz kötődik. A szórványmagyar vidékek nagy részén, miként ezt az óradnai példa is mutatja, jelenleg nincsenek szervezett magyar iskolák, esetleg csak elemi iskolák, úgynevezett „alapiskolák”. Így amellet, hogy ezeket az „alapiskolákat” tankönyvekkel, tanítási eszközökkel (pl. elektronikus eszközökkel) és tanítókkal támogatni kell, előbb-utóbb, amerikai és nyugat-európai minták szerint, létre kell hozni a hétvégi magyar iskolák átfogó rendszerét. Legegyszerűbb és leghasznosabb volna ezeket az egyházközségek keretében megszervezni, magyar katolikus vagy protestáns egyházközség ugyanis általában azokban a községekben is működik, amelyekben nincs magyar iskola. A hétvégi iskolák természetesen nem csak az anyanyelvi oktatás, hanem a közösségszervezés műhelyei is, márpedig a magyar szórványvidékeken ott alakulnak ki igazi és erős közösségek, ahol a fiatalok is megismerhették az anyanyelvi közösség szolgálatának felelősségét és örömet.

A szórványok ugyanekkor különleges kulturális gondozást igényelnek. Éppen a szórványmagyarság lakta vidékeken volna elsőrendű szerepe a magyar rádió- és televíziós adásoknak, ezen belül például a távoktatásnak, amely igen hasznosan bővíthetné a Duna Televízió feladatkörét. Következésképp a Duna Televíziót nem gyengíteni (esetleg, mint némelyek szándékozzák, megszüntetni), hanem erősíteni kell. Ugyancsak hasznos volna ezeknek a vidékeknek a magyar közösségeit bekapcsolni abba az ismeretszerzési rend-

szerbe, amelyet az internet (illetve a korábban kezdeményezett, később valamiképpen gyengült „sulinet”) „világhálója” kínál. A szóránnyvidékeken élő gyermekek számára új tankönyvcsaládokat kellene kidolgozni, tekintettel arra, hogy ezek a gyerekek nagyrészt nem anyanyelvükön végzik tanulmányaikat. És természetesen a szóránnyokban volna igazán fontos az, hogy a (hazai és kisebbségi) magyar egyházi, társadalmi, kulturális és ifjúsági intézmények, szervezetek és mozgalmak képviselői személyesen vállaljanak gondozási feladatokat, illetve a magyarországi intézmények, szervezetek vegyék ki részüket a magyar szóránny-közösségek támogatásából. Ez utóbbinak jó példájával szolgál az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület Pécsi-Baranyai Társasága, amely az óradnai Reményik Sándor Házzal közvetlen kapcsolatban áll, és nemrégiben (2002 márciusában) Pécssett sikeres Reményik Sándor-konferenciát rendezett.

A nyugati világban élő magyar szóránnyok anyanyelvi gondozása megint külön feladatokat jelent, minthogy ezen a téren igen távoli és már jórészt megszűnőben lévő közösségekkel kell számolnunk. A hagyományos amerikai, dél-amerikai és ausztráliai magyar közösségek ugyanis igen gyorsan olvadnak, mellettük viszont, főként a nyugat-európai országokban új magyar szóránnyok jönnek létre. Így például a Határon Túli Magyarok Hivatalának (HTMH) felmérése szerint Németországba a kilencvenes években több mint hetvenezer magyar munkavállaló került, és hazánk európai integrációjának megtörténte (valószínűleg 2004) után pedig minden bizonnyal újabb tízezrek vagy éppen százezrek fognak elhelyezkedni az európai uniós munkaerőpiacon. Az ő kulturális gondozásával is foglalkozni kell majd.

A nyugati világban élő magyar szóránnyok nemzeti identitásának megtartása új módszereket kíván, így jobban elő kellene segíteni azt, hogy a hazai (vagy éppen az erdélyi, a felvidéki) magyar kultúra jelentős személyiségei meglátogathassák a nyugati magyar közösségeket. Valamikor a magyar irodalom és tudományosság jeles személyiségei, köztük Mészöly Miklós, Csoóri Sándor, Lőrincze Lajos és Czine Mihály látogattak el nyugat-európai és amerikai magyar közösségekhez. Az ilyen látogatásokat azonban jórészt felszámolta az utóbbi évtized, amidőn jószerivel csakis pártpolitikusok keresték-kereshették fel a nyugati magyar szóránnyokat. Persze arról is gondoskodni kellene, hogy a nyugati magyar fiatalok rendszeresen meglátogathassák az „óházát”.

Számot kell vetni azzal, hogy a nyugati világban élő magyarok vagy magyar származásúak mind kisebb része beszél magyarul. Ezek az emberek ugyanakkor valamilyen módon kötődnek őseik szülőföldjéhez, a magyar kultúrához, a magyar zenéhez, a magyar népi művészethez és tánchoz, egyáltalán érdeklődnek a Kárpát-medencében élő magyarság iránt. Semmiképpen sem volna helyes róluk lemondani, ellenkezőleg, gondoskodni kellene arról, hogy ők a magyar nyelv közelebbi ismerete nélkül is megmaradjanak magyarnak, és személyes identitásukban a magyarságnak valamilyen szerepe legyen. Elvégre az írek is angolul maradtak meg íreknek, és az „ír reneszánsz” először az ír nemzeti identitást, az ír népi kultúra, az ír nemzeti zene és tánc kultuszát állította helyre, és csak utána próbálta (nem sok sikerrel) az ír nyelv használatát helyreállítani. Az írek ma már szinte kivétel nélkül angolul beszélnek, mégis öntudatosan íreknek tartják magukat, és ragaszkodnak a nemzeti történelem és kultúra örökségéhez.

Ha nemzeti nyelvüket, legalábbis az általános használat szintjén, az írek elveszítették is, és valójában csak az elmúlt évtizedekben kezdték „visszatulni”, az írektől mégis sokat tanulhatunk. A kicsiny Írország, amely mára az európai integráció egyik gazdaságban és öntudatban mindinkább erősödő tagjává vált, a nagyvilágban, főként az Egyesült Államokban, szétszóródott írek szervező műhelyévé és központjává tette magát. A diaszpórában élő írek jó kedvvel, büszkén látogatnak haza őseik honába, hogy találkozzanak az

ír kultúrával, felelevenítsék népi hagyományait. A világban szétszóródott és a Kárpát-medencében is mindinkább szétszóródásba kényszerített két és fél millió magyar javára nekünk is ezt az „ír modell” szerint tevékenykedő szellemi és politikai műhelyt kellene megteremtenünk.

Mindebben nem csak kormányzati intézményeknek, így a nemrég létrehozott és véleményem szerint nagy jövő előtt álló Balassi Bálint Intézetnek kellene felelősséget és szerepet vállalniuk, hanem olyan „civil” szervezeteknek is, mint amilyen a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyarok Világszövetsége, a Magyar Írószövetség, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság és a Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, a mindig is az egyetemes magyarság kapcsolatait és a magyar nemzeti identitást gondozó Anyanyelvi Konferencia. Az állami és a „civil” szervezetek, intézmények együttműködésére és összefogására lenne szükség, hiszen egy nemzedéknyi idő leforgása során elveszíthetünk két és fél millió szórványban élő (keleti és nyugati) magyart. Valóban, ahogy Vörösmarty mondotta annak idején: „előttünk egy nemzetnek sorsa áll”.